

УДК 78.036.3+004.9

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/87-3-17>**Анжеліка ТАТАРНИКОВА,***orcid.org/0000-0002-6310-8276*

доктор мистецтвознавства,

доцент кафедри мистецтвознавства та загальногуманітарних дисциплін

Міжнародного гуманітарного університету

(Одеса, Україна) *angelikatatarnikova75@gmail.com***Денис РУДИЙ,***orcid.org/0009-0001-9704-2252*

аспірант кафедри мистецтвознавства та загальногуманітарних дисциплін

Міжнародного гуманітарного університету

(Одеса, Україна) *Rudoi.official@gmail.com*

МУЗИЧНИЙ ТЕАТР ХХІ СТОЛІТТЯ: МІЖ КАНОНОМ І НОВІТНІМИ ТЕХНОЛОГІЯМИ

У статті здійснено дослідження трансформаційних процесів, що відбуваються в сучасному музичному театрі під впливом взаємодії усталених класичних традицій із прогресивними сценічними та технологічними інноваціями, які визначають нові вектори естетичного й структурного розвитку цього жанру у ХХІ столітті. Акцентовано, що оновлення театрального мистецтва зумовлене не лише еволюцією художніх орієнтирів, але й активною імплементацією цифрових засобів, мультимедійних рішень та інтерактивних моделей комунікації, які істотно трансформують уявлення про можливості сценічного простору. Аналіз ґрунтується на розгляді низки постановок ХХІ століття, що репрезентують адаптацію канонічних оперних творів до сучасного контексту, в якому зберігається музична структура періоджерел, однак сценографічна реалізація та драматургічний каркас істотно модифікуються відповідно до новітніх сценічних практик і режисерських нововведень. Особливо розглянуто тенденції розвитку українського мюзиклу як явища, що формується на перетині локального культурного контексту та глобальних сценічних інновацій, із виокремленням особливостей його національної інтерпретації та художньо-стильових домінант. У результаті дослідження встановлено, що використання мультимедійних інструментів – зокрема світлових інсталяцій, проекційної сценографії, цифрового моделювання просторових рішень та інноваційного звукового дизайну – спричиняє суттєву зміну естетичної природи музичного театру, створюючи передумови для поглибленого емоційно-сенсорного залучення глядача до сценічної дійсності. На основі цього було розроблено теоретичний підхід до аналізу сучасних театральних постановок, який враховує їх структурну організацію, художні засоби виразності та механізми взаємодії з аудиторією в умовах сучасного культурного контексту.

Ключові слова: музично-театральна культура, музичний театр, мюзикл, традиції та інновації.

Angelika TATARNIKOVA,*orcid.org/0000-0002-6310-8276*

Doctor of Arts Studies,

Associate Professor at the Department of Art Studies and General Humanities

International Humanitarian University

(Odesa, Ukraine) *angelikatatarnikova75@gmail.com***Denys RUDYI,***orcid.org/0009-0001-9704-2252*

PhD Student at the Department of Art Studies and General Humanities

International Humanitarian University

(Odesa, Ukraine) *Rudoi.official@gmail.com*

MUSICAL THEATRE OF THE 21ST CENTURY: BETWEEN CANON AND TECHNOLOGICAL INNOVATION

The article explores the transformational processes taking place in contemporary musical theatre under the influence of the interaction between established classical traditions and progressive stage and technological innovations that define new vectors of aesthetic and structural development of the genre in the 21st century. It emphasizes that the renewal of theatrical art is driven not only by the evolution of artistic priorities but also by the active implementation of digital

tools, multimedia solutions, and interactive communication models, which significantly transform the perception of stage space possibilities. The analysis is based on the study of a range of 21st-century productions that represent adaptations of canonical operatic works to a modern context, wherein the original musical structure is preserved, while scenographic implementation and dramaturgical frameworks undergo substantial modifications according to current staging practices and directorial innovations. Particular attention is given to the development of the Ukrainian musical as a phenomenon shaped at the intersection of the local cultural context and global theatrical innovation, highlighting the peculiarities of its national interpretation and stylistic dominants. The study concludes that the use of multimedia instruments – including light installations, projection scenography, digital spatial modeling, and innovative sound design – causes a significant shift in the aesthetic nature of musical theatre, creating preconditions for deep emotional and sensory engagement of the audience with the stage reality. The article also outlines promising directions for future research focused on the role of digital technologies in musical performance creation and the integration of modern media into opera and musical theatre, which contributes to the modernization and rethinking of the functional foundations of stage art.

Key words: musical and theatrical culture, musical theatre, musical, tradition and innovation.

Постановка проблеми. Сучасний музичний театр XXI століття постає як складний, динамічний і поліфонічний мистецький феномен, у межах якого відбувається безперервний пошук нових форм художнього висловлення. Цей процес охоплює як розширення виразового арсеналу, так і переосмислення класичної спадщини в контексті новітніх естетичних і технологічних практик. Однією з визначальних ознак сьогодення є органічне поєднання традиційних і новаторських елементів, що зумовлює оновлення театральної мови, формує нові моделі режисури та сценографії й актуалізує потребу в системному науковому аналізі цих явищ.

Актуальність дослідження обумовлена сукупністю чинників, які визначають еволюцію музичного театру на початку XXI століття. Зокрема, спостерігається тенденція до інтеграції класичних оперних і мюзиклових форм із найновішими технологічними розробками – від мультимедійних і проєкційних засобів до цифрових візуальних ефектів, перформативних практик і міждисциплінарних рішень.

В умовах сучасності актуалізується проблема адаптації класичних творів до запитів нової аудиторії, у зв'язку з чим дослідження музично-театральних постановок XXI століття крізь призму взаємодії традицій та інновацій набуває особливої значущості. Такий підхід дозволяє не лише осмислити ключові художні процеси сучасного театру, а й виявити їхню роль у формуванні нових стратегій культурного дискурсу.

Аналіз досліджень. У процесі вивчення тенденцій розвитку сучасного музичного театру було проаналізовано низку наукових праць, присвячених трансформації традиційних підходів до сценічної репрезентації. Одним із ключових напрямів інноваційного переосмислення виступає сценографія, яка в дослідженнях С. Деркач, М. Мельник, О. Чистякова (2023) та К. Юдової-Романової, В. Стрельчука, Ю. Чубукової (2019) розглядається як базовий інструмент створення нової естетич-

ної якості сценічного простору. Автори обґрунтовують доцільність та ефективність використання світлових ефектів, інтерактивних декорацій, відео-проєкцій й інших мультимедійних засобів, що стають невід'ємною складовою сучасної постановки. Значний аналітичний інтерес становить вплив цифрових технологій на структуру та естетику музичного театру, досліджений, зокрема, у працях В. Македона, В. Валікова, Є. Кошляка (2020) та Л. Прокоповича (2019). Авторами розкрито механізми інтеграції мультимедійних засобів у драматургічну тканину театральної дії, доводиться, що технологічні інновації не лише збагачують візуальну складову вистав, але й детермінують нові способи глядацького сприйняття, які змінюють роль аудиторії з рецептивної на активно інтерпретативну, відкриваючи нові горизонти театральної комунікації. Особливу увагу в сучасному науковому дискурсі привертає проблема адаптації класичних творів до умов сучасного культурного середовища, зокрема у дослідженнях Ю. Ніколаєвської (2020) та В. Куцевич (2023). У цих роботах окреслено процес оновлення канонічного матеріалу шляхом залучення перформативних практик, модернізованої хореографії, переосмислення сюжетних ліній та зміщення драматургічних акцентів, що засвідчує високий ступінь гнучкості музичного театру в умовах новітніх культурних парадигм. Зокрема, у монографії Ю. Ніколаєвської розглядаються проблеми сучасної музичної комунікації: «про нові способи формотворення та народження специфічних художніх мов, про скорочення дистанції між автором і адресатом арт-повідання» (Ніколаєвська, 2020: 9). У свою чергу, С. Манько (2012) аналізує історичний контекст, необхідний для розуміння мюзиклу в українській музично-театральній культурі, зокрема, простежує його генезис, етапи становлення та взаємозв'язки з іншими жанрами музичного театру.

Метою статті є аналіз трансформаційних процесів у сучасному музичному театрі, зумовлених

поєднанням усталених художніх традицій із інноваційними сценічними, музичними та технологічними практиками, що проявляються в оперних і мюзиклових постановках XXI століття.

Виклад основного матеріалу. Сучасний музичний театр перебуває в стані впроваджуючи сценічні та музичні інновації, що змінюють традиційні уявлення про театральне мистецтво. Аналіз наукових джерел і прикладів сценічної практики дає підстави стверджувати, що музичний театр XXI століття функціонує як гібридне середовище, у якому класичні форми інтегруються з цифровими технологіями. Це розмиває межі між реальністю та художнім вимислом, трансформуючи театр із інституції збереження в лабораторію естетичних експериментів, де кожна постановка набуває форми унікального синтезу академічної основи й технологічної новизни, відображаючи динаміку культурних трансформацій сучасності.

Показовим прикладом подібного синтезу є опера Бенджаміна Бріттена «Сон у літню ніч», поставлена Крістофером Олденом у 2011 році. Зберігаючи музичну мову оригіналу, режисерська інтерпретація кардинально переосмислює зміст твору, переносячи дію з казкового лісу до похмурого шкільного подвір'я. У цьому контексті персонажі, які традиційно уособлюють романтизм і легкість, постають у вигляді підлітків, що курять, вживають алкоголь і переживають акти насильства. Така інтерпретація викликала гострі дискусії, оскільки вона не лише змінює візуальний і просторовий контекст дії, а й пропонує нове, часто провокаційне прочитання характерів та мотивацій героїв, порушуючи межі між естетикою й соціальною критикою (Billington, 2011).

Важливим прикладом сучасного розширення традиційних оперних форм є постановка опери «Валькірія» Ріхарда Вагнера, другої частини монументальної тетралогії «Кільце Нібелунга», що була представлена у 2014 році Берлінським державним оркестром під диригуванням Данієля Баренбойма. У даній інтерпретації музична тканина зберегла всі ознаки вагнерівської естетики – масштабність оркестрового письма, розгорнуту систему лейтмотивів, глибину гармонічного мислення, – водночас сценічна реалізація порушила очікувану канонічну модель. Візуальні рішення вистави було значно трансформовано завдяки впровадженню новітніх світлових ефектів, багаторівневої просторової організації сцени, а також цифрових проекцій, які дозволили створити багатопланове символічне поле, здатне комунікувати з глядачем на нових когнітивно-естетичних рівнях (Прокопович, 2019).

Цей приклад засвідчує не лише здатність сучасного музичного театру до гнучкої адаптації класичного репертуару, а й тенденцію до переосмислення усталених оперних кодів через призму актуальних художніх рішень. Таким чином, синтез традиційної музичної драматургії з технологічно розширеними засобами сценічної репрезентації засвідчує зміну парадигми в оперному мистецтві XXI століття: від репродукції до інтерпретаційної інновації, де режисерська концепція стає автономним креативним дискурсом у межах музично-сценічного синтезу.

Іншим аспектом модернізації класичного музичного театру є прагнення до нестандартних трактувань відомих творів, що виражається у зміні історичного контексту або радикальному переосмисленні оперних сюжетів (Канюка, 2022: 150). Наприклад, такі класичні твори, як «Трубадур» Джузеппе Верді, «Тоска» та «Мадам Баттерфляй» Джакомо Пуччіні, у сучасних постановках часто позбавляються історичних деталей, натомість зосереджуються на загальнолюдських темах, універсальних символах та візуальній естетиці, що робить твори більш доступними для сучасного глядача, який не завжди знайомий із історичними реаліями, проте може краще сприйняти емоційну та драматичну складову самої театральної вистави.

Останні десятиліття відзначаються зростаючим інтересом до відродження та переосмислення маловідомих або рідко виконуваних опер, серед яких особливе місце посідає «Ф'єррабрас» Франца Шуберта. Опера тривалий час залишалася на периферії виконавського репертуару через складну драматургію та наївне лібрето, але набула нового життя завдяки низці інноваційних постановок, що репрезентують сучасні режисерські підходи та оновлені естетичні орієнтири (Speidel, 2012).

Першим помітним кроком до реабілітації цього твору стала постановка у Віденській опері 1988 року під керівництвом Клаудіо Аббадо, яка привернула увагу фахівців до драматургічного потенціалу забутої партитури. Подальше відновлення «Ф'єррабраса» відбулося у Зальцбурзі 2014 року, де акцент було зроблено на сценографії, світлових ефектах та поглибленому психологічному розкритті персонажів. Завдяки цьому вистава набула естетичної цілісності й привабливості для сучасної публіки.

Ще більш радикальне переосмислення опери запропонував Крістоф Гут у своїй постановці 2007 року в Цюрихському оперному театрі. Режисер ввів у дію нового персонажа – самого Франца Шуберта, який «створює» оперу в реальному часі на очах у глядачів. Такий хід не лише онов-

лює наратив, але й апелює до ідеї подвійності митця, котрий водночас є творцем і героєм власного твору, що резонує з естетикою романтизму. Візуальна стилізація персонажів також вражає своєю концептуальністю: герої опери постають як двійники композитора – в подібному одязі та з характерними окулярами. Спочатку це викликає усмішку, але згодом стає інструментом глибокого емоційного впливу. Особливо зворушливим є момент, коли режисер дозволяє уявному Шуберту «увійти» у власну оперу, переживаючи через героїв ті почуття, яких йому бракувало в реальному житті. Цей прийом надає твору нової психологічної глибини та актуалізує його для сучасного глядача (Sohre, 2009).

Таким чином, інтерпретаційне оновлення опери «Ф'єррабрас» у низці сучасних постановок демонструє, як завдяки режисерській уяві, технологічним засобам і глибокому осмисленню особистості композитора може бути віднайдено нове звучання навіть для творів, що тривалий час залишалися поза основним репертуаром музичного театру.

Сферою особливо інтенсивного експериментування в сучасному музичному театрі стає мюзикл. Нове покоління мюзиклів в українському театральному мистецтві поступово відходять від традиційного формату, пропонуючи глядачеві нові естетичні рішення, які синтезують елементи класичної опери, драматичного театру та популярної музичної культури.

Подібно до оперної сцени, у мюзикловому просторі активно впроваджуються новітні технології, що змінюють не лише зовнішній вигляд постановки, а й саму парадигму театального сприйняття. Йдеться передусім про трансформацію просторової організації вистави, інтерактивність, використання мультимедійних проєкцій, лазерного освітлення, мобільної сцени. Значні зміни торкаються і характеру взаємодії між персонажами та публікою: сьогодні дедалі частіше режисери мюзиклів звертаються до принципів site-specific театру, імерсивності, елементів гри, внаслідок чого глядач перетворюється з пасивного спостерігача на співучасника подій.

Постановка мюзиклу «Моя прекрасна леді» Фредеріка Лоу у Харківському академічному театрі музичної комедії (2021 р.) під режисурою Аркадія Клейна стала прикладом сучасного переосмислення класичного твору. Режисерська концепція відзначалася активним залученням усього театального простору, що сприяло створенню ефекту інтерактивності між акторами та глядачами. Актори не обмежувалися сценою, а вільно переміщувалися по глядацькому залу, використовуючи

балкони, декоративні мости та фойє, що створювало відчуття безперервності театральної дії та занурювало публіку у світ вистави (Щукіна, 2021).

Особлива увага приділялася світловим рішенням: гра світла та тіні підсилювала емоційну складову та допомагала акцентувати увагу на важливих сюжетних моментах. Хор використовувався не лише в традиційній вокальній ролі, а й як драматичний інструмент, формуючи атмосферу лондонських вулиць, весняних перегонів в Аскоті та балу в посольстві. Навіть у ті моменти, коли музичний матеріал був відсутній, хор залишався інтегрованим у сценічну дію, що додавало виставі динамічності та правдоподібності.

Новаторський підхід до хореографії також вирізняв цю постановку: танцювальні номери виконувалися хором, що надавало сценічним масовим сценам органічності та цілісності. Крім того, режисер вдавався до змін у структурі музичних номерів, скорочуючи деякі з них або об'єднуючи для створення більш природного темпоритму. Наприклад, номери №19 та №22 були значно скорочені, тоді як №4 та №6 були злиті в один сценічний епізод, що дозволяло ефективніше передати динаміку розвитку подій. Такі зміни підкреслювали драматургічні акценти вистави та збагачували її загальне звучання.

Окрім переосмислення світової класики, український музичний театр активно звертається до національної тематики, інтерпретуючи її через призму сучасних мистецьких тенденцій. Аналізуючи особливості розвитку українського мюзиклу, С. Б. Манько зазначає: «У той час, коли в західному світі завдяки сталим традиціям шоу-бізнесу жанри мюзиклу та рок-опери є одними з найпопулярніших видів пасивних розваг, в Україні їхнє поширення та становлення відбувається поки що повільно. Це зумовлено передусім ставленням професійних вітчизняних композиторів до зазначених жанрів як форми для передачі серйозного змісту. Українські автори створюють оригінальні цікаві твори на національну тематику» (Манько, 2012: 271).

Схоже завдання перед собою поставили одеські автори Д. Рудий, та Д. Аксьонов у мюзиклі «Княгиня Ольга» (2023 р.), визначивши його як сучасну та ефективну форму поширення української культури. Свою музично-театральну постановку режисер Денис Рудий визначив як мюзикл, в якому єдність показників музики, драматургії та розваги є, з одного боку, запорукою популярності у масовій аудиторії сьогодні, а з іншого боку, синтетична природа цього жанру є «найкращою формою» для відтворення історичної епохи, настроїв та переживань легендарної київської княгині (4, 2024).

Визначальною рисою сучасного мюзиклу стає синтез, заснований на поєднанні музично-театральних жанрів з аудіовізуальними та комп'ютерними технологіями. У постановці «Княгиня Ольга», з одного боку, композитор Д. Аксьонов в умовах музично-сценічного проекту активно застосовує сучасні музично-комп'ютерні технології. Автори мюзиклу зазначають, що «при створенні музичного матеріалу композитор зі звукорежисерами проводили тести звуку у самій концертній залі з різними звуковими бібліотеками та їх параметрами, щоб звук був максимально реалістичний та натуральний. Звучання Abbey Road One виявилось найбільш підходящим для поставлених завдань».

З іншого боку, музичний компонент у виставі зберігає принципове положення: актуальними залишаються основні елементи музичної мови, впізнавані «знаки» інтонаційного словника, що забезпечує спадкоємність традицій у новому техноестетичному середовищі (Татарнікова, Рудий, 2024: 135).

Створення мюзиклу «Княгиня Ольга» продемонструвало спадкоємність у розвитку цього жанру в музично-театральному середовищі Одеси, і водночас відзначило характерну тенденцію українського мюзиклу до звернення до історичного, національного з серйозним змістом. Безумовно, мюзикл «Княгиня Ольга», корелюючи із сучасним соціальним контекстом та поєднуючи традиційні й інноваційні підходи, є масштабним проектом, що акумулює ключові тенденції сучасної неакадемічної музичної культури. Метою цього проекту стало не лише розважити, але й поглибити розу-

міння української історії та культури через призму сучасного музично-театрального мистецтва (Татарнікова, Рудий, 2024: 135).

Висновки. На основі аналізу сучасних театральних постановок спостерігаємо поступове формування оновленого естетичного простору, у якому класична опера перестає бути виключно історико-музичним артефактом і трансформується на гнучкий інтермедійний формат, відкритий до взаємодії з сучасними засобами сценічної виразності. Синтез традиційної композиційної логіки та інноваційного сценографічного мислення актуалізує оперу як дієвий інструмент комунікації з глядачем, особливо в контексті культури постмодерну, де жанрові межі стираються, а театральна форма набуває гнучкості й відкритості до мультижанрових і міжмедійних експериментів.

Саме мюзикл, завдяки своїй інтердисциплінарності, постає ідеальним полем для реалізації таких творчих стратегій, що уможливує його переосмислення не лише як розважального жанру, а й як повноцінного мистецького інструменту соціокультурної комунікації. У цьому аспекті візуально-звукові трансформації, інтерактивні просторові рішення, застосування мультимедійних технологій та перегляд драматургічних акцентів постають не як ознаки втрати автентичності, а як маркери нового етапу еволюції музичного театру XXI століття. Йдеться про перехід від репродуктивної функції до рефлексивно-інтерпретаційної моделі, у якій режисерська й сценографічна концепції співіснують на рівних правах із музичною основою, породжуючи поліфонію сенсів і новий тип художнього досвіду.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Веселовська Г. Постколоніальний дискурс в інсценізаціях сучасної української прози театрами України. Вісник Київського національного університету культури і мистецтв. Серія: Сценічне мистецтво. 2019. Том. 2. №1. С. 73–85.
2. Деркач С. М., Мельник М. М., Чистяков О. О. Генеза синкретичної природи українського мюзиклу. Мистецтвознавчі записки: зб. наук. пр. 2023. Вип. 43. С. 218–224.
3. Канюка Л. С. Український музичний театр в епоху змін ціннісних орієнтирів у мистецтві. Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв: наук. журнал. 2022. № 1. С. 148–153. DOI: 10.32461/2226-3209.1.2022.257674.
4. «Княгиня Ольга» в Одесі! URL: <https://odesa.kontramarka.ua/knagina-olga-83022.html> (дата звернення: 03.05.2024).
5. Куцевич В. Прийоми просторової трансформації сучасних театрів. Сучасні проблеми архітектури та містобудування. 2023. № 67. С. 241–251. DOI: <https://doi.org/10.32347/2077-3455.2023.67.241-251>.
6. Македон В. В., Валіков В. П., Кошляк Є. Світовий ринок праці в координатах цифрової економіки. Академічний огляд. 2020. №1 (52). С. 91–107. DOI: 10.32342/2074-5354-2020-1-52-9.
7. Прокопович Л. Театральність в соціокомунікативних проявах культури: соціальнофілософське дослідження: монографія. Одеса: Екологія, 2019. 336 с.
8. Сучасний український театр. Видатні актори і режисери. URL: http://allref.com.ua/uk/skachaty/suchasniy_ukrainskiy_tetr_vidatni_aktori_i_rezhiseri?page=6 (дата звернення: 12.02.2025).
9. Татарнікова А. А., Рудий Д. Ю. Український мюзикл XXI століття: інтерпретація жанру на прикладі мюзиклу одеських авторів «Княгиня Ольга» Південноукраїнські мистецькі студії. Випуск 2 (5). 2024 С. 132–136 DOI: <https://doi.org/10.24195/artstudies.2024-2.23>

10. Юдова-Романова К., Стрельчук В., Чубукова Ю. Режисерські інновації у використанні технічних засобів і технологій у сценічному мистецтві. Вісник Київського національного університету культури і мистецтв. Серія: Сценічне мистецтво. 2019. №2. С. 52-72. DOI: 10.31866/2616-759x.2.1.2019.170749.
11. Шукіна Ю. Творча діяльність театрів оперети і музичної комедії України другої половини XX – початку XXI ст.: жанровий аспект : монографія. Харківський національний університет мистецтв імені І. П. Котляревського. Харків : Колегіум, 2021. 444 с. : іл., табл.
12. Billington M. A Midsummer Night's Dream – review. The Guardian. 2011. 20 May. URL: <https://www.theguardian.com/music/2011/may/20/midsummer-nights-dream-review> (дата звернення: 12.05.2025).
13. Speidel L. Franz Schubert – ein Opernkomponist? Am Beispiel des «Fierrabras». Wien [u.a.]: Böhlau, 2012.
14. Sohre J. Schubert: Fierrabras. James Sohre. Opera Today. 2009. 16 листопада. URL: https://operatoday.com/2009/11/schubert_fierrabras/ (дата звернення: 10.05.2025).

REFERENCES

1. Veselovska H. (2019). Postkolonialnyi dyskurs v inscenizatsiiakh suchasnoi ukrainskoi prozy teatramy Ukrainy. [Postcolonial discourse in the stage adaptations of contemporary Ukrainian prose by Ukrainian theatres]. Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu kultury i mystetstv. Serii: Stsenichne mystetstvo. 2(1), 73–85. [in Ukrainian].
2. Derkach S. M., Melnyk M. M., Chystiakov O. O. (2023). Heneza synkretichnoi pryrody ukrainskoho miuzykla. [The genesis of the syncretic nature of the Ukrainian musical]. Mystetstvovnavchi zapysky: zbirnyk naukovykh prats, 43, 218–224. [in Ukrainian].
3. Kaniuka L. S. (2022). Ukrainskyi muzychnyi teatr v epokhu zmin tsinnisnykh oriientyriv u mystetstvi. [Ukrainian musical theatre in the era of changing value orientations in art]. Visnyk Natsionalnoi akademii kerivnykh kadrov kultury i mystetstv: naukovyi zhurnal, 1, 148–153. <https://doi.org/10.32461/2226-3209.1.2022.257674> [in Ukrainian].
4. Kniakhynia Olha v Odesi! [Princess Olga in Odesa!]. <https://odesa.kontramarka.ua/knagina-olga-83022.html> (accessed: 03.05.2024). [in Ukrainian].
5. Kutsevych V. (2023). Pryiomy prostorovoi transformatsii suchasnykh teatriv. [Methods of spatial transformation in contemporary theatres]. Suchasni problemy arkhitektury ta mistobuduvannia, 67, 241–251. <https://doi.org/10.32347/2077-3455.2023.67.241-251> [in Ukrainian].
6. Makedon V. V., Valikov V. P., Koshliak Ye. (2020). Svitovyi rynek pratsi v koordynatakh tsyfrovoy ekonomiky. [The global labor market in the coordinates of the digital economy]. Akademichnyi ohliad, 1(52), 91–107. <https://doi.org/10.32342/2074-5354-2020-1-52-9> [in Ukrainian].
7. Prokopovych L. (2019). Teatralnist v sotsiokomunikatyvnykh proiavakh kultury: sotsialno-filosofske doslidzhennia: monohrafiia. [Theatricality in sociocommunicative manifestations of culture: socio-philosophical research: monograph]. Odesa: Ekolohiia. [in Ukrainian].
8. Suchasnyi ukrainskyi teatr. Vydatni aktory i rezhysery. [Contemporary Ukrainian theatre. Prominent actors and directors]. http://allref.com.ua/uk/skachaty/suchasniy_ukrainskiy_tetr_vidatni_aktori_i_rezhiseri?page=6 (accessed: 12.02.2025). [in Ukrainian].
9. Tarnikova A. A., Rudyi D. Yu. (2024). Ukrainskyi miuzykl XXI stolittia: interpretatsiia zhanru na prykladi miuzykla odeskykh avtoriv «Kniakhynia Olha». [The Ukrainian musical of the 21st century: interpretation of the genre on the example of the musical “Princess Olga” by Odesa authors]. Pivdenoukrainski mystetski studii, 2(5), 132–136. <https://doi.org/10.24195/artstudies.2024-2.23> [in Ukrainian].
10. Yudova-Romanova K., Strelchuk V., Chubukova Yu. (2019). Rezhyseriski innovatsii u vykorystanni tekhnichnykh zasobiv i tekhnolohii u sstenichnomu mystetstvi. [Directorial innovations in the use of technical means and technologies in stage art]. Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu kultury i mystetstv. Serii: Stsenichne mystetstvo, 2, 52–72. <https://doi.org/10.31866/2616-759x.2.1.2019.170749> [in Ukrainian].
11. Shchukina Yu. (2021). Tvorchia dialnist teatriv operety i muzychnoi komedii Ukrainy druhoi polovyny XX – pochatku XXI st.: zhanrovyy aspekt: monohrafiia. [The creative activity of operetta and musical comedy theatres of Ukraine in the second half of the 20th – early 21st centuries: genre aspect: monograph]. Kharkiv: Kharkivskiy natsionalnyi universytet mystetstv imeni I. P. Kotliarevskoho / Kolehium. [in Ukrainian].
12. Billington M. (2011). A Midsummer Night's Dream – review. The Guardian, 20 May. <https://www.theguardian.com/music/2011/may/20/midsummer-nights-dream-review> (accessed: 12.05.2025) [in English].
13. Speidel L. (2012). Franz Schubert – ein Opernkomponist? Am Beispiel des «Fierrabras». Wien [et al.]: Böhlau.
14. Sohre J. (2009). Schubert: Fierrabras. Opera Today, 16 November. https://operatoday.com/2009/11/schubert_fierrabras/ (accessed: 10.05.2025).